

Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban

HARASZTHY GYULA

Ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha 1918 történeti, politikai, művelődéstörténeti és emberi sorsváltozásainak előzményeiről, hátteréről, fordulatairól Évkönyvünk hasábjain részletesen szólnánk. Az újabb magyar történettudomány, kultúrhistoria és nem utolsósorban a történeti publicisztika művei és tanulmányai¹ — sok félreértés, nem egyszer „félremagyarzás” után — helyükre tették 1918 eseményeit, ezek forradalmi jelentőségét és következményeit.

Nem volt könnyű feladat az „őszirózsás” forradalom történeti érdemeinek, vívmányainak elismertetése sem a szakmai közvéleményben, az először gyéren megjelenő forráskiadványokban, feldolgozásokban, sem a kutatómunka eredményeit népszerűsíteni kívánó publikációkban. Először magát a Tanácsköztársaságot kellett „rehabilitálni”, csak ezután jöhetett szóba az 1918-as polgári forradalom politikai és társadalmi érdemeinek elfogad-

1. *Magyarország története 1890–1918.* Főszerk. HANÁK Péter, szerk. MUCSI Ferenc. 7/1–7/2. kötet. Bp., 1978. Akad. Kiadó. 1402 l. — *Magyarország története 1918–1919. 1919–1945.* Főszerk. RÁNKI György, szerk. HAJDÚ Tibor, TILKOVSKY Lóránt. Bp., 1976. Akad. Kiadó, 1400 l. — KÁROLYI Mihály: *Hít illúziók nélkül.* Bp., 1977. Magvető Kiadó. 484 l. — ERÉNYI Tibor: *A szocialista mozgalom és a magyar októberi forradalom.* Bp., 1969. Akad. ny. 359–365. l. (Klny: MTA II. Oszt. Közl.) — ERÉNYI Tibor: *Kunfi Zsigmond.* 2. kiad. Bp., 1978. Akad. Kiadó. 289. l. — ERÉNYI Tibor: *Szocializmus a századelőn.* Bp., 1979. Kossuth Kiadó. 516 l. — HAJDÚ Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Bp., 1978. Kossuth Kiadó. 612. l. — BOTOS János: *Mit kell tudni az 1918–1919-es magyarországi forradalmakról?* Bp., 1978. Kossuth Kiadó. 224 l. — LITVÁN György: *„Magyar gondolat — szabad gondolat.”* Bp., 1978. Magvető Kiadó. 163 l. (Gyorsuló idő). — JEMNITZ János—LITVÁN György: *Szerette az igazságot. Károlyi Mihály élete.* Bp., 1977. Gondolat. 450 l., 24 t. — MÁTRAI László: *Alapját vesztett felépítmény.* Bp., 1976. Magvető Kiadó. 126 l. (Gyorsuló idő). — GONDA Imre—NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* 2. kiad. Bp., 1978. Gondolat Kiadó. 361, 2 l. — SIKLÓS András: *Magyarország 1918/1919.* Bp., 1978. Kossuth Könyvkiadó — Magyar Helikon. 431 l. — *Az őszirózsás forradalom.* = *Népszabadság*, 1978. okt. 29. (KÁROLYI Mihályné, HAJDÚ Tibor, MAGYAR Lajos cikkei.) — NIEDERHAUSER Emil: *Az Osztrák—Magyar Monarchia fölbomlása.* = *Népszabadság*, 1978. okt. 15. — LITVÁN György: *Őszirózsza.* = *Új Tükör*, 1978. 44. sz. 5. l. — HAJDÚ Tibor: *A rehabilitált Tanácsköztársaság.* = *Kritika*, 1979. 3. sz. 3–4. l. (Az idézett könyveken, tanulmányokon kívül felhívjuk a figyelmet még az 1978-ban megjelent folyóiratok és napilapok idevágó fontosabb publikációira is: pl. *Kritika*, 10. sz. 16–18. l., *Magyar Nemzet*, nov. 6. sz.)

tatása, 1918 és 1919 összekapcsolása. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a politikai megszilárdulás igen határozott folyamata mindinkább kedvezett annak a tudományos irányzatnak, amely elfogultságoktól mentesen volt képes föltárni 1918 és 1919 eredményeit.²

E sorokban elegendő csak felidézni a már veszített háború következményeit, a súlyos gazdasági és nemzetiségi problémákat, a hadi helyzetet, az egyre gyorsuló inflációt, a napi élet csaknem elviselhetetlen gondjait. A felbomló Monarchia az ekkor is „hűségesen kitartó” (már ami az uralkodóosztályokat illette) Magyarországot sodorta a legsúlyosabb helyzetbe. A dolgozók, a munkások, a csekély keresetű értelmiségi és alkalmazotti rétegek sorsa volt a legnehezebb. Nem érdektelen SIKLÓS András sorait megisméltetni: 1917—1918 fordulóján a téli hónapokat százezrek fűtetlen szobákban, világítás nélkül vészelték át. Szinte minden áru csak jegyre kapható, végtelen sorok állnak — természetesen sokszor hiába — az ún. elosztóhelyek előtt. A régebben jobb helyzetet élvező tisztviselői réteget is igen súlyosan érintette az infláció és az áruhiány: tényleges jövedelmük 1918-ra a békebeli kereset egyharmadára csökkent.³

De a nyomorúság, a veszített háború csődtömege mögött mégis fölcsilant valamilyen remény: hátha demokratikusabb irányba fordul a feudális, és grófi-földesúri Magyarország népének élete? Hátha a munkás és a paraszt, a népert élő és dolgozó értelmiség jobb sorsra juthat? Talán mégis emberül és igaz magyarként élhet majd ebben a gyötrődő hazában?

Minden nehézség ellenére 1918 őszén Magyarországon végre polgári demokratikus forradalom zajlott le, a hatalom a szociáldemokrata párttal szövetkezett polgári demokraták és radikálisok kezébe került. ADY és JÁSZI, KÁROLYI és KUNFI, SZABÓ Ervin és LUKÁCS György — csak néhány név, de korszakot meghatározók: sokfelől jöttek, de céljuk, életük, munkájuk értelme egy volt: a demokratikus, megújuló, a néppel a népert küzdő ország megteremtése.

SZABÓ ERVIN, DIENES LÁSZLÓ ÉS KÓHALMI BÉLA NÉZETEI A KORSZERŰ NEMZETI KÖNYVTÁRRÓL

E korszak könyvtárpolitikájának és tudománypolitikájának összefüggéseiről, általában forradalmi örökségünkről több tanulmány jelent meg az elmúlt évtizedben.⁴ A magyar könyvtári irodalom KÓHALMI Béla tollából már 1959-ben — a negyvenes évforduló alkalmából sok egyéb kulturális területet megelőzve — közzétette az 1918—1919-es évek alapvető doku-

2. Igen lényeges volt ebben a folyamatban — hangulatilag, de elvileg is — KÁROLYI Mihály hamvainak 1962-ben történt hazahozatala. HAJDÚ Tibor idézett munkájában helyesen mutatott rá arra, hogy a valós arányok kialakításában nagyon fontos szerepet játszott ez az érzelmi, de egyben történelmi jelentőségű esemény.
3. A legkilátástalanabb helyzetbe a szegényebb rétegek kerültek. A megélhetési index az 1913. évit 100-nak véve, 1918-ban már 858 volt — ez még akkor is elviselhetetlen megterhelést jelentett, ha a bérek valamit emelkedtek is.
4. HAVASI Zoltán: *Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk forradalmi öröksége*. Szeged, 1968. Szegedi Ny. 26 l. = *Acta Bibliothecaria*. Tomus VII. Fasciculus 1.

mentumait, s e dokumentumok alapján maga KÓHALMI Béla írta meg a Tanácsköztársaság könyvtárügyének monográfiáját.⁵

Témánk szempontjából közelítve a kérdést, utalnunk kell arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár funkcióinak, egész tevékenységének, jövőjének, sőt jelenének kérdései sem érthetők meg SZABÓ Ervin és legközelebbi munkatársai — KÓHALMI Béla, DIENES László — tevékenységének elemzése nélkül.⁶

SZABÓ Ervin, a később róla elnevezett Fővárosi Könyvtár igazgatója, a kiváló marxista teoretikus, a modern magyar könyvtárügy elméleti és gyakorlati megalapozója mondta ki, hogy a könyvtár szerves része a környező társadalomnak. A társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem. Mivel nem tudunk kimenekedni a háborúból — állapította meg — sajnos, a régi háborús irányzatok tovább fognak élni, végzetes helyzetbe sodorva a magyar könyvtárügyet.

Pedig SZABÓ Ervinnek és munkatársainak könyvtárügyi koncepciója ugyanakkor messze előremutató volt. Ennek bizonyítására SZABÓ Ervin idézett írásaiból — csak címszavakban — a következő, az Országos Széchényi Könyvtárra is vonatkoztatható feladatokat soroljuk fel:

— szükséges a hazai könyvtárak kooperációjának létrehozása, a szakkönyvtári rendszer kialakítása,

— ebben a Nemzeti Múzeum könyvtára a magyar szellemi termékek gyűjtőhelye,

— halaszthatatlan feladat a magyar nemzeti könyvészet hiánytalan sorozatának kiépítése,

— egységes katalogizáló szabályok kidolgozása, egységes katalóguskészítés, amint ez már külföldön sok helyen megvalósult, valamint

— a könyvtárosképzés megszervezése.

SZABÓ Ervin könyvtári eszméinek terjesztője, kifejtője az a nagyhatású

5. *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény.* Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta KÓHALMI Béla. Bp., 1959. OSZK—KMK. XI., 211 l. — KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp., 1959. Gondolat. 258. l.

6. *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye.* 1900—1918. KÓHALMI Béla tanulmányával. Kiadta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szabó Ervin halálának negyvenedik évfordulója alkalmából. Bp., 1959. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 746. l. (Könyvtárosok kiskönyvtára. 1. sz.) — SZABÓ Ervin: *Emlékirat községi Nyilvános Könyvtár létesítéséről Budapesten.* 1910. 61 l. = *A Fővárosi Könyvtár Közleményei.* 6. sz. — A SZABÓ Ervinre és munkásságára vonatkozó széles körű szakirodalom (KÓHALMI Béla, REMETE László) felsorolására itt nem vállalkozhatunk. Két tanulmányra külön utalunk: HAVASI Zoltán: *Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk forradalmi öröksége.* Szeged, 1968. Szegedi Ny. 26. l. = *Acta Bibliothecaria.* Tomus VII. Fasciculus 1. — KEMÉNY Gábor: *Szabó Ervin és a magyar társadalomszemlélet.* Bp., 1977. Magvető Kiadó. 220 l. (Gyorsuló idő). — *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig.* Bp., 1970. Gondolat Kiadó. 722 l. (Nemzeti Könyvtár). (E kiadvány közölte SZABÓ Ervin egyik fontos írását: *A Városi Nyilvános Könyvtár 1917. évi jelentéséből.* 1918.)

folyóirat volt, amit KÓHALMI Béla szerkesztett 1913 és 1919 között *Könyvtári Szemle* címen.⁷

Természetesen e kiadványnak nem az volt a célja, hogy a nemzeti könyvtári funkciókat elemezze, de óhatatlan volt, hogy a Széchényi Könyvtárral kapcsolatba hozható kérdéseket ne érintse. A már felsorolt Szabó-Ervin-i tételeket részletesebben fejtette ki és újabb adatokkal és érvekkel egészítette ki, mindenekelőtt KÓHALMI Béla és DIENES László cikkei révén.⁸

A Nemzeti Múzeum könyvtárának funkcióit a folyóirat szerzőinek néhány elvi jellegű megállapítása már rögtön az induláskor, 1913-ban körvonalazta:

„A Nemzeti Múzeum könyvtára maradjon meg múzeális könyvtárnak, mert erre van szükség. Gyűjtse tovább a magyar és magyar vonatkozású egyetemes irodalmat, ahogy eddig. Minden könyvtáros tudja, hogy a kölcsönzők az értéke-
sebb anyagot kérik, és ha a Nemzeti Múzeum könyvtárából értékes könyvek elvesznek — mert ez ugyebár elkerülhetetlen — az sok esetben pótolhatatlan kár volna. Vissza kell térnünk ahhoz a többször kifejtett gondolathoz, hogy a főváros nagy könyvtárai együtt alkossanak egy teljes könyvtárat. Ebben a könyvtárrendszerben a Múzeum könyvtárának már eleve ki volna jelölve a maga feladata; az Egyetemi Könyvtár vállalhatná a humán tudományokban, az Akadémiai Könyvtár a tudóstársaságok irodalmában, a Műegyetemi Könyvtár a természet-tudományokban és technikai tudományokban, a Fővárosi Könyvtár a társadalomtudományokban való teljességet, akkor talán jutna mindenre pénz és legalább nem konkurrálna egymással az Egyetemi Könyvtár és a Múzeumi Könyvtár a hungarikumok megszerzésénél.”⁹

7. *Könyvtári Szemle. Könyvtárak, olvasók és könyvgyűjtők havi értesítője.* Szerk. KÓHALMI Béla. Kiadta Lantos A. könyvkiadóhivatala. Bp., 1913–1919. (Indulásának időpontja: 1913. május 20.)
8. Néhány név — a két főmunkatárson kívül — az első, 1913-as évfolyamból: BÁNYAI Elemér, BARANYAI Zoltán, BRAUN Róbert, FERENCZI Zoltán, GÁRDONYI Albert, HARASZTI Károly, KACZIÁNY Géza, KREMMER Dezső, LESSKÓ Béla, MADZSAR József, NIKLAI Péter, PANKA Károly, SCHEIN Józsefné. A későbbi évfolyamokban — a felsoroltakon kívül — FÜLEP Lajos, JASCHIK Álmos, KIRÁLY György, REXA Dezső, SZEKFŰ Gyula, TRÓCSÁNYI Zoltán neveivel is találkozunk a szerzők között. Az OSZK tudományos tisztviselői tartózkodtak attól, hogy a folyóiratot cikkeikkel támogassák. Kéziratunk lezárása után jelent meg BÓDAY Pál írása a *Könyvtári Szemléről*. = *Könyvtári Figyelő*. 1979. 2. sz. 117–123. l.
9. *Könyvtári Szemle*. 1913. 10. sz. 88. l., idézet a „Jegyzetek” c. rovatból. Ez a cikk tulajdonképpen reflexió SIKABONYI Antal nemzeti múzeumi könyvtárnok tanulmányához, mely a *Magyar Figyelő* 1913. nov. 16-i számában jelent meg. SIKABONYI javaslatát — hogy a Nemzeti Múzeum könyvtára méltó helyiségekkel általános tudományos könyvtár legyen — KÓHALMI és munkatársai félősen ítélték — éppen a múzeumi könyvtár szempontjából. SZABÓ, DIENES és KÓHALMI véleménye szerint húsz évvel azelőtt még lehetett volna beszélni egy nagy általános könyvtár tervéről, de 1913-ban már nem! Erre a témára a folyóirat több ízben is visszatért (1. *Harnack könyve a német nemzeti könyvtárról* c. ismertetést az 1913-as évfolyam 2. számában). KÓHALMI — SZABÓ Ervinnel egyetértésben — itt is rámutatott arra, hogy kikerülhetetlen követelése a gyakorlati könyvtárpolitikának a könyvtárak szakosítása. Még, úgymond, az amerikai és angol nemzeti könyvtárak is alig bírják a lépést a világirodalom áradásával. Egy kicsiny, anyagiakban szűkölködő ország nemzeti könyvtára ezt még kevésbé teheti meg! — A *Könyvtári Szemle* 1913. 4. számában (26–28. l.) PANKA Károly hívta fel a figyelmet arra, hogy már a XIX. század hetvenes-nyolevanos éveiben is szerepelt az országgyűlés előtt indítvány, hogy „a nemzeti múzeum a hungaricumok és a magyar irodalom,

SZABÓ Ervin egy régebbi cikkéhez,¹⁰ pontosabban annak legfontosabb tételeihez kapcsolódott a *Könyvtári Szemle* bibliográfiai programja is, mely megállapította, hogy

— sehol a világon nem kelne el annyira az olvasóközönség intenzívebb bibliográfiai kiszolgálása, mint Magyarországon;

— a bibliográfia nem csupán üzleti vállalkozás, hanem a szellemi élet és különösen a tudományos munka nélkülözhetetlen segédeszköze;

— a magyar bibliográfia egyik legnagyobb hiánya, hogy a kurrens irodalmat nem *tárgyi* szempontból regisztrálja.

KÓHALMI Béla volt az, aki a *Könyvtári Szemle* 1913. évfolyamában több tanulmányában — SZABÓ Ervin tanítását követve — szinte kétségbeesett kiáltással fordult (a Nemzeti Könyvtár helyett) a közvéleményhez a hiányzó nemzeti bibliográfia ügyében. Írását — némi bővítéssel — 1914-ben külön tanulmány formájában is közzétette.¹¹ Már a címlapon is szerepelt a szinte megdöbbentő elemzés végső eredménye: „Tíz év alatt 90 000 könyv és füzet maradt ki a magyar bibliográfiából. 100 könyv és füzet közül évente átlag 78 sikkad el a magyar kutató szeme elől.”

KÓHALMI megállapítja, hogy

— az 1897. évi XLI. tc. (a kötelespéldányok beszolgáltatásának újabb rendezése) címében is elárulja ennek a magyar bibliográfiával való szoros és feloldhatatlan kapcsolatát, amikor azt így fogalmazta meg: törvény a nyomdatermékek *tudományos* célra való beszolgáltatásáról. Azt lehetne mondani — következett igen helyesen KÓHALMI — hogy ez a cím tulajdonképpen magában foglalja a magyar bibliográfia államosítását, mert a magyarországi nyomdatermékek teljességének beküldése csak úgy szolgálhat tudományos célt, ha egyben bibliográfiai jegyzék is készül róla;

— bár a törvény életbe lépett, ez mit sem változtatott a magyar nemzeti bibliográfia sorsán, mert a Nemzeti Múzeumban nem készül nemzeti

---

az akadémiai könyvtár a *felsőbb tanulmányozás*, az egyetemi könyvtár pedig a *külön tanulmányozás* szempontjából rendezetnék be”. Br. Eötvös József miniszter SZÁSZ Károlyt bízta meg e fontos kérdés tanulmányozásával, aki jelentésében azt javasolta, hogy e három könyvtár „összhangzatosan gyarapíttassék, mindenik a maga nemében lehető teljességre emeltessék, úgy, hogy hézagaikban kiegészítsék egymást, s együttvéve egy teljes, egyetemes könyvtárt képezzenek”.

Ez a jószándékú vélemény lényegében óhaj maradt. Jóval később SZABÓ Ervin már idézett híres Emlékiratában megállapította, hogy a mi nemzeti könyvtárunk anyagi és elhelyezési okokból képtelen a külföldi tudományos- és szakirodalmat gyűjteni. Az aránylag kistermésű magyar irodalmat „kultiválja”, de sajnos ezt sem képes a maga teljességében beszerezni. Általános tudományos könyvtárként az Egyetemi Könyvtár jöhetne szóba. De — kérdezi SZABÓ Ervin — mit nyújthat egy általános tudományos könyvtár, amelynek egész állománya 1908-ban 315 000 kötet, ugyanakkor, midőn az európai nemzeti könyvtárak *legkisebbike*, a bécsi Hofbliotheek 1 millió kötettel bír? Hogyan tudunk lépést tartani a fejlődéssel, ha pl. a bécsi egyetemi könyvtár évi gyarapodásának átlaga 25 000 kötet, a budapestié 5000?

10. SZABÓ Ervin i. m. 146—150. l. (l. a 6. sz. jegyzet első címét).

11. KÓHALMI Béla: *Nincs nemzeti bibliográfiánk*. Bp., 1914. Lantos A. Könyvkiadóhivatala. 29 l.

bibliográfia; egy 1911-ből származó értesülés szerint erre nincs is meg a lehetőség;¹²

— mindebben az a szomorú, hogy 1892 óta állunk így, amióta a *Magyar Könyvszemle*, a Nemzeti Múzeum könyvtárának hivatalos lapja, „mely tudomásunk szerint éppen a teljes magyar nemzeti bibliográfia kedvéért indult meg”, 1892-ben beszüntette a magyar bibliográfia közlését;

— figyelembe véve az 1897. évi XLI. törvénycikk intencióit, teljesen érthetetlen, miért nem oldotta meg a Nemzeti Könyvtár a magyar bibliográfia kiadását.

Nem ismertetjük e fontos tanulmány további megállapításait, csak végső következtetését elevenítjük fel:

„Megszerkeszteni a havonként vagy két hetenként megjelenő kurrens magyar bibliográfiát, vagyis minden friss magyar nyomdatermék jegyzékét . . . és olcsó pénzen, vagy levélbeni kérésre ingyen is, állami apparátussal mindenkinek a kezébe játszani. Ha nem volna erre a célra tízezer korona, bizonyos ellenérték fejében a Magyar Könyvkereskedők Egylete mindig szívesen vállalkoznék a kiadásra. Csak nyissák meg a Nemzeti Múzeum köteles példányainak hétlakattal őrzött raktárát!”¹³

Az elmondottakat még azzal kell kiegészítenünk, hogy a *Könyvtári Szemle* 1913. évi 4. számában (29. l.) a „Bibliográfus” [= KÓHALMI Béla] a következő fontos észrevételeket fűzte a magyar nemzeti bibliográfia ügyéhez: „. . . a magyar könyvészet religálása nem a statisztikai hivatal, hanem elsősorban a Nemzeti Múzeumnak volna a kötelessége. Oda beérkezik minden magyar könyv és sok a hozzáértő kéz is.” És bár a Múzeum könyvtára ismételten elhárította (létszámhiányra, a meglévő restanciákra hivatkozva) a kötelespéldányok gyors feldolgozását, s az Akadémiai Könyvtár is elutasította e fontos feladat megoldását, mégis úgy tűnik, hogy a magyar nemzeti bibliográfia kiadása állami kötelesség, és ezt csak a Nemzeti Múzeum keretében lehet megtenni.¹⁴

SZABÓ Ervin és munkatársai tehát már a század elején világosan, tiszta jó értelemmel fogalmazták meg annak a feladatnak megoldását, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár csak évtizedek múlva volt képes vállalni. És ehhez gyakorlati példával is szolgáltak: a *Könyvtári Szemle* hat mellékletében mutatta be, hogy a magyar nemzeti bibliográfiát csekély személyi és anyagi áldozatvállalással hogyan lehetne naprakészen megszerkeszteni.

A polgári forradalom győzelme előtt, még a háború második évében ugyanezen lap hasábjain jelent meg DIENES László jövőbelátó írása a könyvtárak hivatásáról, amely messzemenően vonatkozott a Nemzeti Könyvtárra is. Szinte megdöbbentően időszerűek ma is DIENES László akkori szavai:

„A könyvtárosoknak létérdeke a békemozgalom sikere. A háború a könyvtárakat fogja visszavetni legelőszőr . . . Az iskolákat nem lehet bezárni, amíg

12. STEINHOFER Károly panaszolja fel a *Könyvkereskedők Évkönyvének* 1911. évi kötetében (6.1) hogy járt egy ízben a Múzeumban azért, hogy bibliográfiáját a kötelespéldányok felhasználásával egészítse ki, de azt a választ kapta kérésére hogy ez teljesíthetetlen, mert a beérkezett kiadványokat csak évek múltán dolgozhatják fel (!).

13. KÓHALMI Béla i. m. 17—18. l. (l. a 11. sz. jegyzeteket).

14. *Könyvtári Szemle*. 1913. 4. sz. 28—29. l.

gyerekek vannak, de a könyvtárak költségvetését könnyű redukálni, vagy legalább is nem emelni . . . A könyvtár teljesen a béke szolgálatában áll s ellene van mindaz, ami ezt fenyegeti. A könyvtárosnak tehát egész lényege és minden érdeke a békemozgalom elősegítését parancsolja . . . Azon utak és módok között, amelyeken a könyvtár a békemozgalom segítségére lehet, legelső és leghatásosabb a könyvtárnak szabadelvű és hatékony fejlesztése . . . Természetes, hogy a békemozgalom irodalmának meg kell lenni a könyvtárban s a könyvtárosnak nem szabad egy alkalmat sem elmulasztania, hogy a közönség figyelmét felhívja reá.”¹⁵

Íme itt a sok évtizedre kiható program, amit SZABÓ, DIENES és KÓHALMI munkatársaikkal együtt a közelgő forradalmak küszöbén tudomány- és könyvtárpolitikánk számára máig terjedő érvénnyel jelölt meg.

A könyvtár- és művelődésügyet igen súlyosan érintette, hogy 1918 őszének elején elhunyt SZABÓ Ervin. Sírja felett KUNFI Zsigmond és JÁSZI Oszkár mondott búcsúztatót. Október 2-án, temetésekor Csepelen és sok más budapesti üzemben 10 percre leállt a munka. Könyvtáros és munkás összefonódása sohasem volt ilyen teljes és egyértelmű, mint 1918 őszén.

Korai halála nagy veszteséget jelentett a haladó magyar könyvtárügy szempontjából. De előrelátó szellemének, széles körű könyvtári tudásának, szervezőképességének, önzetlen nevelői munkájának köszönhetően modern szocialista könyvtárosok kiváló gárdája nőtt fel mellette. SZABÓ Ervin utóda a Fővárosi Könyvtár élén DIENES László lett, de ott dolgozott KÓHALMI Béla, a *Könyvtári Szemle* szerkesztője — később mindketten a Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottai — továbbá BRAUN Róbert, MADZSAR József, PIKLER Blanka is. Itt és ebben a körben formálódott a konzervatív szemlélettől eltávolodott magyarországi könyvtári elmélet és gyakorlat előbb polgári demokratikus, majd 1919-ben már szocialista szellemű megfogalmazásban.

A SZABÓ Ervin nyomában haladó DIENES László és KÓHALMI Béla 1919 első hónapjaiban még több további fontos tézist fogalmazott meg. Ezek — többek között — a Nemzeti Könyvtár jelenével és jövőjével is foglalkoztak. Amit ők akkor kidolgoztak, az az Országos Széchényi Könyvtár egész jövője, sorsa, több évtizedes fejlődésének programja volt.

KÓHALMI alapvető forrásgyűjteményében¹⁶ nemcsak a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai, könyvtárügyi dokumentumainak legfontosabb darabjait örökítette át az utókor számára, hanem — és ez témánk szempontjából igen lényeges — beszámolt a proletárdiktatúra kikiáltása előtt keletkezett jelentős könyvtárügyi elképzelésekről is. Már eddig is láttuk (SZABÓ Ervin írásai, a *Könyvtári Szemle* cikkei), hogy nem valamiféle véletlen, gyors elhatározásból bontakozott ki a proletárdiktatúra könyvtárügyének nagyszabású, szinte egész Európának példát mutató programja. Évek alatt érlelődött a korszerű, demokratikus, majd szocialista szellemű könyvtárpolitika tervezete, és már a polgári Népköztársaság ideje alatt — 1919 első hónapjaiban — lényegében készen volt az a koncepció, amely könyvtárügyünk fejlődésének új irányait kijelölte. KÓHALMI maga mondja,

15. *Könyvtári Szemle*. 1915. 95—96. l.

16. *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény*. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta KÓHALMI Béla. Bp., 1959. OSZK—KMK. XI., 211 l.

hogy már a Tanácsköztársaság megalakulása, illetve a könyvtárügyi megbízottak (DIENES, KÓHALMI) hivatalba lépése előtt (1919. március 30.) lényegében elkészítették azokat a terveket („Előzményeket”), amelyek később a Tanácsköztársaság könyvtárügyének, rendeleteinek alapjául szolgáltak.

KÓHALMI Béla idézett forrásgyűjteményében — amely sajnos csak 500 példányban jelent meg — közölte a forradalom könyvtári programjának első, a proletárdiktatúra kikiáltása előtt keletkezett megfogalmazását. Ebből ezúttal csupán a Nemzeti Könyvtár feladataira vonatkozó megállapításokat, javaslatokat idézzük:

— a kötelespéldányok beszolgáltatásáról szóló törvény a könyvek célszerűbb felhasználásának biztosítására, a közművelődési könyvtárak, továbbá a *hiánytalan nemzeti bibliográfia* érdekében átalakítandó;

— minthogy a főváros valamennyi tudományos könyvtárának dotációja együtt sem elegendő arra, hogy a tudomány haladásával lépést tartson, a főváros nagy könyvtárai között megállapodás létesítendő az egyes könyvtárak által rendszeresen gyarapítandó tudományszakokra nézve, hogy így Budapest nagy könyvtárai *egy egészet* alkossanak; ebben az együttműködésben az Országos Széchényi Könyvtárnak meg kell kapnia a maga fontos gyűjtőterületét.

— a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára maradjon praesens könyvtár, estig nyitvatartó olvasótermekkel és sok kutatószobával álljon a használók rendelkezésére;

— ha az Akadémia Könyvtára képtelen a tudományok haladásával lépést tartani, egyesíteni kell az Egyetemi Könyvtárral (a különleges funkciót ellátó Nemzeti Könyvtár mindenképpen önálló marad);

— államilag létesítendő könyvtári bibliográfiai intézet útján készítenendő el a magyarországi (XV. század végéig terjedő) kéziratoknak és nyomtatványoknak közös katalógusa;

— ugyanez a bibliográfiai intézet állítsa össze mindenekelőtt a főváros, majd fokozatosan az egész ország legnagyobb könyvtárgyűjteményeinek egyetemes repertóriumát, és szervezze meg evvel kapcsolatban a magyar könyvtárak tudósító irodáját, mely bárki számára bizonyos illeték fejében rendelkezésre álljon;

— a központi bibliográfiai intézet ezeken kívül adja ki a magyar kurrens bibliográfiát *folyóirat- és cédula alakban*, adja ki a nagy könyvtárak évi gyarapodását közös jegyzékben, és jelentesse meg a nagy könyvtárakba járó *folyóiratok együttes katalógusát*;

— a könyvtárak és könyvtári szakismeretek, a technikai berendezések megismertetése és az egész könyvtárügy propagandája érdekében — a központi könyvtári hatóság közvetlen felügyelete mellett — a központi bibliográfiai intézettel párhuzamosan kell megszervezni az Országos Könyvtári Irodát, hogy az új könyvtárak alapítása, berendezése dolgában tanácsot, útmutatást adjon s e célra segédkönyveket szerkesszen.

Ez az 1919 februárjában fogalmazott, messze előremutató tervet, amelynek most csak a Nemzeti Könyvtárral, illetve a Könyvtártudományi és Módszertani Központtal kapcsolatba hozható megállapításait ismertet-

tük, még a Tanácsköztársaság létrejötte előtt további dokumentumokkal bővült. Az alábbiakban cím szerint felsorolt tervezetek — legalábbis közvetve —, de érintették az Országos Széchényi Könyvtárat:

- a) az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei;
- b) az országos könyvtárügy szervezete;
- c) az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal létrehozása;
- d) a megyei Könyvtárügyi Tanácsok, illetve Hivatalok megszervezése.

E dokumentumokból ismét csak a Nemzeti Könyvtárral kapcsolatba hozható megállapításokat emeljük ki:

— olyan könyvtárrendszert kell kiépíteni, hogy az ország területén mindenki lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. Ez a könyvtárközi kölcsönzés vonatkozik az általános művelődést kielégítő, továbbá a tudományos kutató igényeit támogató dokumentumokra egyaránt;

— ami az Országos Széchényi Könyvtárat illeti: a Nemzeti Múzeum épülete teljesen *könyvtári célokra* volna átengedendő s a Múzeum könyvtára „nagy muzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő”. Tehát az OSZK a magyar nyelvű, s a magyar vonatkozású dokumentumok teljes gyűjteménye lenne, „inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább őrzi a könyveket mintsem használtatja”.¹⁷

Az országos szakkönyvtári hálózat szervezésének problémái mellett még a következő, a Nemzeti Könyvtár kötelezettségeivel kapcsolatba hozható feladatokról emlékezett meg DIENES és KÓHALMI tervezete:

— az egész ország tudományos és közművelődésügyi könyvtárügyének élére (irányító és rendelkező hatáskörrel) Országos Könyvtárügyi Tanácsot szükséges állítani;

— az Országos Könyvtárügyi Tanács alá kell rendelni az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatalt. Ennek feladatai közé tartozna — ami a nemzeti könyvtári funkciókat már *közelebről* is érintené — a tudományos kutatás könyvtári segédeszközeinek, ezek előállításának egységes irányelvek szerint való vezetése, pl. a magyar nyelvterület teljes bibliográfiájának létrehozása, a könyvtárosképzés, a könyvtári ismeretek fejlesztésének és terjesztésének ügye;

— a könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok) egységesítésén kívül fel kellene állítani egy „összkatalógust” (= mai kifejezéssel: központi katalógust), mely az összes budapesti könyvtárban található könyvek címeit *egy* kimutatásban egyesítené. E mellé szervezni kellene egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító irodát, amelynek a vidéki könyvtárügyet, a vidéki könyvtárak dokumentumait is figyelemmel kellene kísérnie.

Előttünk áll tehát az a korszerű elképzelés, amely a magyar könyvtárügyet és benne az Országos Széchényi Könyvtárat is — minden feladatot tekintve — demokratikus pályára kívánta állítani. Ebben a koncepcióban

17. KÓHALMI i. m. 11. l. (l. az 5. sz. jegyzet első címét).

a Nemzeti Könyvtár megtalálta a maga igazi, mondhatjuk központi helyét. Azt mondhatjuk, hogy a haladó könyvtárpolitika és a szocialista tudománypolitika összhangjának ritka történeti pillanata érlelődött 1918 végén, 1919 elején.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HELYZETE 1918-BAN. GYŰJTŐKÖR, SZERZEMÉNYEZÉS

Az előzőekben megkíséreltük felvázolni azt a folyamatot, amelynek során egyre tisztábban fogalmazódtak meg a szocialista könyvtárügy alapítételei és ezek között a Nemzeti Könyvtár feladatai. Tettük ezt annak bemutatására, hogy a szocialista könyvtárügy nem máról holnapra jött létre, de azért is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1918. évi munkáját, terveit e korszerű elképzelés tükrében vizsgálhassuk meg.

1918-ban az OSZK a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozott s négy osztályra tagozódott: a nyomtatványok, a kéziratok, a hírlapok osztályára és a levéltarra. Ezek mellett 1916–1920-ig külön szervezeti egységként kezelték az ún. világháborús anyagot.¹⁸

Ebben az évben a Magyar Nemzeti Múzeum megbízott igazgatója FEJÉRPATAKY László egyetemi tanár, ő volt egyben a könyvtár ún. „fővezetője” is. A nyomtatványtár és a hírlaptár osztályigazgatói tisztét MELICH János akadémiai levelező tag, a budapesti egyetem későbbi nyelvészprofesszora töltötte be. Mellette — szintén osztályigazgatóként — az etnográfus BÁTKY Zsigmond és a néprajzi íróként ismert SEBESTYÉN Gyula dolgoztak. Az utóbbi egyúttal a Múzeum folklora (néplélektani) osztályát is vezette, mint a Folklora Fellows magyar osztályának megalapítója. E munkájában kétségkívül komoly érdemeket szerzett, az OSZK irattárának tanúsága szerint nagy erőfeszítéseket tett e részleg fejlesztése és az OSZK kereteiben való megtartása érdekében.¹⁹ De sem BÁTKY, sem SEBESTYÉN Gyula rövid könyvtári működése nem hagyott nyomot az intézet történetében, hamarosan mindketten saját tudományos területükre kerültek. Így FEJÉRPATAKY és MELICH vezetői tevékenysége nyomán alakult a Nemzeti Könyvtár 1918. évi szakmai munkája.

Az intézmény munkatársainak sorából számos kiváló tisztviselő — későbbi tudományos kutató, egyetemi tanár — nevét emelhetjük ki. Közéjük tartoztak: BAJZA József, BARTFAI SZABÓ László, BARTONIEK Emma,

18. FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús-, és proletárdiktatúra-gyűjteménye.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1967. Bp., 1969. OSZK. 263–277. l. — *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1918. évben.* = *Magyar Könyvszemle.* 27. köt. 1919. 56–66. l.

19. L. OSZK Irattár 26/1918. sz. alatt. — Erről az OSZK összefoglaló jelentése (*Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről.* Közzéteszi a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága. Bp., 1926. Egyetemi Ny. 70. l.) így emlékezett meg: „Könyvtárunkban ideiglenes otthona volt még a Folklora-gyűjteménynek. A Folklora Fellows magyarországi csoportja egy folklora könyvtár felállítását határozván el, annak szervezését dr. Sebestyén Gyula osztályigazgatóra, mint a Folklora Fellows magyarországi elnökére bízta.” SEBESTYÉN 1919-ben távozott a könyvtárból, anyagát pedig 1921-ben szállították el.

BÁTKY Zsigmond, FITOS Vilmos, GORIUPP Alisz, HAVRAN Dániel, HOLUB József, JAKUBOVICH Emil, KERSZTY István, NÉMETH Gyuláné SEBESTYÉN Irén, RÉDEY Tivadar, RÉDEYNÉ HOFFMANN Mária, RÓHELM Géza, SIK-ABONYI Antal, TÓTH Zoltán, ZSINKA Ferenc. Az altiszti személyzet élén SÁFÁR István, MORVAY Ferenc és DOBAY Kálmán álltak.²⁰

Az OSZK napi munkáját nem a katonai behívások, hanem a már veszített háború gazdasági, emberi nyomorúsága, a növekvő infláció, a tüzelőanyag-hiány, a létbizonytalanság nehezítette, majd 1918 novemberétől a spanyol náthának nevezett rendkívül súlyos influenzajárvány gátolta. Az állami hatóságok néhány kisebb intézkedéssel próbáltak a havi fizetésből élő alkalmazottak bajain segíteni; tudunk például arról, hogy ruhaanyagot osztottak ki közöttük,²¹ de mivel kevés volt a szövet, az akció „kizárólag férfi közalkalmazottak részbeni ellátását célozza”, mintegy 25%-os arányban, a szociális szempontok figyelembe vételével.²² Egy jelentésből arról is értesülünk,²³ hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium talpbőrt utalt ki a a könyvtárban dolgozók számára. Az anyagi nyomorúságon, az ellátási gondokon más módon is próbáltak segíteni. FEJÉRPATAKY László 1918. szeptember 6-án arról értesítette a könyvtárat, hogy beszerzési előleg igényelhető a Nemzeti Múzeum igazgatóságától; ennek összege az 1918. évi augusztus 1-én „élvezett” háborús segély egy évi összegének 30, 40 vagy 50 százalékát érheti el.²⁴ 1918/19 telén a már 1917/18-ban is jelentkező tüzelőanyag-hiány nehezítette legjobban a könyvtári munkát és az olvasószolgálat megfelelő ellátását. A vezetőség nevében 1918 decemberének elején²⁵ JAKUBOVICH Emil arra hívta fel az osztályok figyelmét, hogy a legmesszebbmenően takarékoskodni kell a tűzifával. Délután már ne fűttesenek be a tisztviselők — szól az utasítás.

20. A személyzet névsorát csak az Irattár darabjainak átnézésével sikerült rekonstruálni. Adataink szerint 1918-ban 24 tisztviselője, továbbá 10 altisztje, ill., „szolgája” volt az OSZK-nak. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy a 324/1918. sz. irat szerint (jelentés a katonai szolgálatot teljesítőkről) 1918-ban csupán 1 tudományos tisztviselő és 1 szolga volt katoná. 1918 utolsó negyedében már ők is itthon voltak. Ezt azért emeljük ki, mert már abban az időben és később is gyakran olvashatunk jelentésekben, iratokban olyan állításokat, hogy 1918/19-ben a behívások, a frontszolgálat sokszor akadályozta a könyvtár munkáját. Ez nem volt igaz. Inkább a betegségek miatt estek ki a szolgálatból emberek. A Könyvtár akkori személyzetéről kézirataink lezárása után jelent meg WIX Györgyné színes riportja az *OSZK Híradó* 1979. 3. számában (66–69. l.).

21. OSZK Irattár 108/1918. sz.

22. Természetesen térítést kellett fizetni; egy a viszonyokra jellemző mondat még ide kíváncsozik: „A kabát bélés hiány miatt béleletlen lesz.” Ilyen körülmények között nehéz értékelni a jószándékú megb. igazgató ama október 18-i közlését (OSZK Irattár 298/1918. sz. alatt), hogy megkeresésére az Operaház gazdasági főnöke hozzájárult, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum személyzete részére „az Operaház előadásaira jegyek biztosíttassanak”. L. még a 23. és 25. sz. jegyzetet is.

23. OSZK Irattár 296/1918. sz. JAKUBOVICH Emil írásbeli közlése.

24. OSZK Irattár 261/1918. sz. „a) egyedül álló olyan alkalmazott részére, aki nem visz saját háztartást és nem él hozzátartozóinak . . . háztartásában, 30%, b) olyan alkalmazott részére, aki saját háztartást visz, de kettőnél kevesebb családtag eltartásáról gondoskodik, vagy hozzátartozóinak . . . háztartásában él, 40%, olyan alkalmazott részére, aki saját háztartásában legalább még két családtag eltartásáról köteles gondoskodni, 50%.”

25. OSZK Irattár 323/1918. dec. 2. sz.

Korlátozni kellett a telefonbeszélgetéseket is: FEJÉRPATAKY mb. igazgató arról értesítette az OSZK-t, hogy mivel a Magyar Nemzeti Múzeumnak „helyközi beszélgetésekre” nincs bérlete, az intézet valamennyi alkalmazottja a „helyközi beszélgetéseket” a Múzeum épületében működő postahivatal telefon állomása útján folytassa.²⁶

A már veszített háború fizikai és lelki megpróbáltatásai természetesen nem használtak a munkafegyelemnek. Éppen ezért még 1918 márciusában FEJÉRPATAKY a következő, tőle szokatlan leirattal lepte meg az osztályigazgatókat s rajtuk keresztül a Nemzeti Könyvtár alkalmazottait:²⁷ „Személyes tapasztalatból, úgyszintén a könyvtári látogató közönség részéről érkezett panaszokból tudom, hogy az Országos Széchényi Könyvtár tisztviselő és gyakornok urai és hölgyei közül néhányan a hivatalos órákat nem tartják be pontosan és a kiszabott időnél később érkeznek, vagy korábban távoznak hivatalukból. Tekintettel különösen arra, hogy a könyvtár nyilvános intézmény, mely 9—1 óráig, illetőleg du. 4 óráig áll a közönség rendelkezésére, felkérem Nagyságodat, szíveskedjék a könyvtár tisztviselő és gyakornok urait és hölgyeit szigorúan utasítani, hogy az amúgy is igen rövid időre szabott hivatalos órákat pontosan tartsák be, ellenkező esetben szigorúbb rendszabályok megtétele iránt a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úrhoz fogok előterjesztést tenni.”

A nagy egyetemes, minden tudomány dokumentumait gyűjtő nemzeti könyvtár eszméje, de főleg gyakorlata évszázadunk első negyedében már a múlté volt. KÓHALMI Béla jegyezte meg egy gondolatébresztő írásában,²⁸ hogy a világ azon nagy országainak nemzeti gyűjteményei, amelyek egyben a világ tudományosságának teljességét is beszerezték (British Museum, Bibliothèque Nationale, Library of Congress) elveiket nem adták ugyan fel, de a gyakorlatban már képtelenek voltak e követelménynek megfelelni. Így a gyűjtésüket korlátozni kellett vagy a megfelelő igényes válogatással, vagy közvetve: az egyes államok szakkönyvtárainak fokozatos, tervszerű életrehívásával.

Mondanunk sem kell, hogy mindez hatványozottan érvényesült egy olyan országban mint Magyarország, amelynek politikai, gazdasági, művelődésbeli állapota nem kedvezett a tudományok és könyvtárak fejlesztésének. A hazai feudális rendszer elmaradott értékrendjében a legutolsó

26. Abban az időben (de még később is) a könyvtár mai bejárati oldalán, a földszinten, a mostani portásfülke bejárati ajtaja mögött postahivatal működött, ez részben könnyítette az adminisztráció munkáját, másrészt viszont fokozta a helyhiányt. — FEJÉRPATAKY László iratának száma és kelte: 297/1918. október 14.

27. OSZK Irattár 138/1918. március 15. sz. — Megjegyezzük, hogy 9—1 óráig a könyvtári munka tartott, az olvasóterem pedig 4 óráig volt nyitva.

28. KÓHALMI Béla: *A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* = *Magyar Könyvszemle.* 75. évf. 1959. 2. sz. 150—157. l. — Joggal utasítja vissza KÓHALMI GULYÁS Pálnak a húszas évek elején tett ama jogtalan gyanúsítgatásait (Kommunista könyvtárpolitika, 1921; A könyv sorsa Magyarországon, 1924), mintha a könyvtári megbízottak — DIENES és KÓHALMI — korlátozták volna az OSZK-t a hungarikumok gyűjtésére. Történeti tény, hogy a magyar Nemzeti Könyvtár anyagi és egyéb gondjai miatt a hazai kötelempéldányok és a külföldi hungarikumok (korlátozott) gyűjtése mellett csak a legfontosabbnak vélt külföldi kiadványokat volt képes megrendelni.

helyek egyikét foglalta el a könyvtárügy, e terület fontosságát nem ismerték fel, és ezért anyagi támogatása is szűkös volt.

A gyűjtőkörre vonatkozóan 1918 még kevésbé hozhatott változást, illetve bővítést mint a világháborút megelőző évek. A háború alatt a hadi kiadások minden anyagi erőt lekötöttek, az állami dotáció mindinkább csökkent, a pénz évről évre fokozódó elértéktelenedési folyamata pedig egyre nehezebb helyzetet idézett elő a gyarapításban. Emellett a háború kiterjedése, a hadi cselekmények okozta blokád az osztrák-német nyelvterülettől eltekintve a külföldi kapcsolatokat (könyv- és folyóiratrendelés, nemzetközi csere) mind jobban leszűkítette,²⁹ sőt megszüntette. Így a külföldi hungarikumok begyűjtése is a szerény könyvtárosi álmok szférájába került.

Egy „semleges kapu” a világ felé — Svájc — nyitva állt az OSZK gyarapítása számára. Ezt a lehetőséget, az anyagi helyzetéből következő szerény keretek között ki is használta, de sajnos — még a veszített háború évében is — az ún. világháborús gyűjteménye számára.³⁰

A német példára³¹ létrehozott különgyűjtemény 1914—15-ben szervezetileg a levéltári osztályhoz tartozott, majd 1916—20 között önálló osztályként működött, majd 1920-ban beolvadt a Nyomtatványtárba.

Bennünket ezúttal csak a gyűjtemény 1918. évi helyzete érdekel: beleértve a rölapokat és az újságkivágatokat is 12 656 db érkezett vásárlás útján e részlegbe, míg a többi tár — mint FERENCZY Endréné megállapítja — együttvéve jutott 2547 könyvtári egységhez vásárlás révén. Az arány 1919-ben fordult meg a táruk javára, s még a Népköztársaság ideje

29. A *Magyar Könyvszemle*ben (27. kötet, 1919. 56—66. l.) közzétett 1918-i könyvtári jelentés adatai szerint 16 külföldi intézménytől kapott kiadványokat ajándékként vagy cserében az OSZK. Ezek többsége német vagy osztrák könyvtár, múzeum vagy levéltár. A semleges államok közül Svédország két nagy tudományos könyvtára szerepelt a gyarapítást segítő sorában: a stockholmi Királyi Könyvtár és az uppsalai Egyetemi Könyvtár. Említésre méltó, hogy három szarajevói intézettel is kapcsolatban állt az OSZK. Ami a könyvtár osztályainak 1918. évi gyarapodását illeti — beleértve a háborús gyűjtemény aprónyomtatványait és a hírlapszámokat is — 131 676 db volt (1916-ban 181 763, 1917-ben 186 423 db).

Az ajándékozók — becsülve az OSZK-t — több értékkel gyarapították a könyvtár állományát. A *Magyar Könyvszemle* 1919. évfolyamában közzétett intézeti jelentés gondosan felsorolja az adományozó intézményeket és személyeket. Emeljük ki sorukból HORVÁTH János, KODÁLY Zoltán és SZABÓ Ervin nevét, végül idézzük BÁNKI Donát műegyetemi ny. r. tanár október 30-án írt sorait (OSZK Irattár 317/1918. sz.): „külön keresztkötés alatt van szerencsém Vaskapu-Vízmű tervezetem leírását könyvtáruknek szíves megőrzés végett beküldeni.”

30. L. FERENCZY Endréné i. tanulmányát, továbbá a 19. sz. jegyzetben idézett nemzeti múzeumi jelentés vonatkozó részét. Különben a *Magyar Könyvszemle* 1916-i évfolyamában — tehát még korszakunk előtti időben — FEJÉRPATAKY László írt a háborús irodalom gyűjtésének fontosságáról, a gyűjtés nemzeti könyvtári feladatairól. Itt jegyezzük meg, hogy a világháború kitörésétől kezdődően megindított gyűjtés nemcsak a könyvekre és folyóiratokra, hanem a hírlapokra, plakátokra és minden ilyen tárgyú aprónyomtatványra is vonatkozott.

31. FEJÉRPATAKY László igazgató és munkatársa, HOLUB József könyvtári segédőr Németország és Ausztria nagy gyűjteményeinek ide tartozó anyagát, annak elrendezését a helyszínen tanulmányozták — FEJÉRPATAKY idézett beszámolója a külföldi utak eredménye volt.

alatt, 1919. február 8-án értesítette a könyvtár igazgatósága RANSCHBURG Gusztáv könyvkereskedőt,³² hogy az OSZK — a hazai nyomdákból kikerülő — háborús vonatkozású nyomtatványoknak vétel útján való gyűjtését megszüntette. A kötelepéldányokból és ajándékokból származó ilyen jellegű kiadványokat természetesen állományába iktatta.³³

A baj nem is az volt, hogy FEJÉRPATAKY és MELICH — a kor eme könyvtári divatának hódolva — ezt a gyűjteményt megszervezték, hiszen ennek létét, sajnos, *hungarikumok* gyűjtéséről lévén szó, meg lehetett indokolni. Azt nem lehet megérteni, hogy miért rendelték meg az egyébként reálsan mérlegelő, kétségtelenül jó szakvezetők a Nemzeti Könyvtár előttük leginkább ismert anyagi-pénzügyi nyomorúsága ellenére a veszített háború utolsó hónapjaiban is, szinte minden kritikai érzék nélkül,³⁴ a genfi „Argus Suisse de la Presse” r. t.-től a méregdrága, súlyos valutába kerülő világlapok egész sorát:³⁵ *Daily Mail*, *Daily Telegraph*, *Times*, *Le Figaro*, *Le Temps*, *L’Echo de Paris*, *New York Herald*, *Corriere della Sera*, *Osservatore Romano*, *Giornale d’Italia*, *La Stampa*, és így tovább. Sőt, hogy fokozódjék a költség, a későbbi adósság, a felsorolt hírlapokat visszamenőleg 1917. január 1-től és március 1-től rendelték meg, a *Corriere della Sera* és a *Giornale d’Italia* c. lapokat 1914. július 1-től! Így csupán a svájci Argus cégnél 27 000 svájci frankra rúgott az az adósság, ami a húszas években mind a könyvtárnak, mind a kulturális kormányzatnak példátlanul súlyos gondokat okozott.

Pedig MELICH Jánosnak a könyvtár gyarapításának, fejlesztésének területén igen jó és korszerű elgondolásai is voltak (a feladatok rangsorolása MELICHTól származik):³⁶

- a magyar, a magyarországi és a magyar vonatkozású könyvek lehető teljes begyűjtése;
- külön „könyvvásárló” alosztály felállítása;
- a kötelepéldányok helyiségében külön, a megjelenéseket és beérkezéseket ellenőrző tisztviselő alkalmazása;
- a hazai nyomtatványok értékes részéből másodpéldányok beszerzése, a sűrűn használt — pl. olvasótermi vagy tankönyvként használt — művekből 4—5 példány megvásárlása, az igen keresett folyóiratok több példányban való gyűjtése;

32. OSZK Irattár. 33/1919. sz.

33. Az ajándékozók között volt SZABÓ Ervin (a Városi Nyilvános Könyvtár) is: az OSZK kérésére 1918. április 13-án írásban közölte, hogy a vezetése alatt álló könyvtár az OSZK háborús gyűjteménye számára falragasz-duplumaiból egy-egy példányt mindig félre fog tenni. L. OSZK Irattár, 1946/1918. sz.

34. Itt már nem lehetett mentség sem a hungarika-gyűjtés elve, sem pedig az „ellen-ség” háborús politikájának „megismerése” vagy megismertetése az illetékes kormányhivatalokkal, illetve hivatalos személyiségekkel. Mégis igen nagy összegeket költött a könyvtár vezetősége 1918-ban a háborús kiadványok vásárlására: 3814 koronát, 6356 márkát, 8802 svájci frankot.

35. OSZK Irattár 147/1918. márc. 26. — Ezzel a világcéggel a könyvtár már több évtizede üzleti kapcsolatban állt. Német területről a müncheni J. SCHWEITZER Sortiment szállította a háborús kiadványokat. OSZK Irattár 156/1918. sz.

36. Ezeknek egy részét az OSZK 1918/19. évre szóló költségvetési javaslatának indoklásában fejtette ki (OSZK Irattár 27/1918. sz.).

— az archiválás, az utókorra való hagyományozás szempontjából igen nagy jelentőségű kétpéldányos beszerzés megvalósítása;

— a könyvtár zenei és térképalosztályának mennyiségi és minőségi fejlesztése a „mai könyvtártudományi” szempontok szerint;³⁷

— a könyvkötések számának duplájára emelése;

— az osztályozó rendszer megújítása, kartotékrendszerű katalógusok felállítása;

— e, néha már az előző évek terveiben is felmerült tennivalók ötlet-szerű megoldásainak megszüntetése, a teljes céltudatosság és rendszeresség biztosítása a könyvtár tevékenységében;³⁸

— a gyakran használt hírlapokból másodpéldányok beszerzése, a magyar szempontból fontos külföldi és horvát hírlapok előfizetése;

— a tanulmányi utak³⁹ pénzügyi alapjainak biztosítása, hogy a könyvtárosok szerzeményezés céljából évről évre külföldre utazhassanak, pl. Konstantinápolyba, Prágába, Helsinkibe, Zágrábba stb. [!].⁴⁰

— jelentős összegeket kell fordítani minden évben az olvasótermek, raktárak és dolgozóhelyiségek átalakítására. Két alapvető elvet szükséges érvényesíteni: 1. a könyvtár és a hírlaptár anyaga egy helyen raktározódik, 2. a kutató tudós és az olvasóközönség csak a kikölcsonzést és az olvasótermi jegykiadást végző tisztviselővel érintkezhessek;

— a korszerű feladatok megvalósításához jelentékeny személyi fejlesztés szükséges (öt tisztviselői állás a nyomtatvány- és hírlaptárnál, egy a kötelespéldányoknál, egy a térképalosztálynál, egy a könyvrendelő alosztálynál);

— a szolgálai (altiszti) helyek fejlesztésére nagy szükség van (3 „szolgálai”

37. A térképalosztály korszerű fejlesztése — mind tudományos, mind gyakorlati okokból — különösen érdekelte MELICH Jánost. 1918. április 27-én (OSZK Irattár 190/1918. sz.) egy, a Múzeum igazgatójához intézett terjedelmes iratában rámutatott arra, hogy a térképek gyűjtése egyidejű a könyvtár létesítésével. Utal a SZÉCHÉNYI Ferenc-féle bibliotékára, SZÉCHÉNYI alapvető térképgyűjteményére. Anyagi, beruházási és személyi fejlesztést kér az önállóvá kialakítandó térképalosztály számára.

38. KÓHALMI Béla idézett, a *Magyar Könyvszemlében* megjelent tanulmányának egy jegyzetében (154. l.) felhívta a figyelmet SEBESTYÉN Gyula egy felterjesztésére, amit 1919. május 24-én intézett LUKÁCS György közoktatásügyi népbiztoshoz. SEBESTYÉN ekkor már a néprajzi osztályban dolgozott, de visszatért egy 1916-ban készült tervezetere (ez Irattárunk 1916-i anyagában nem lelhető fel), amiben — állítása szerint — foglalkoztak az OSZK munkatársai olyan kérdésekkel, mint a Nemzeti Múzeum palotájának átengedése a könyvtár céljaira, az „olvasott” könyvek duplumainak beszerzésével, olvasótermekkel, katalógusokkal, vidéki és nemzetközi köleszöngőrendszerrel SEBESTYÉN e felterjesztésének kézírata az OSZK-é volt [l. Lit. 3 db (fol. 15). Magyar Nemzeti Múzeum kézírattári Növedéknapló 7. 1942.] ma a Párttörténeti Intézet őrzi.

39. 1917/18-ban csupán ZSINKA Ferenc könyvtári segédőr folytathatott hivatalos kiküldetésben kutatómunkát a konstantinápolyi tudományos intézetben.

40. Ez alapvető szemléletváltozás az eddigi német-osztrák centrikussággal szemben. Kétségtelenül a nyelvészprofesszor-könyvtáros MELICH igen haladó nézetű volt.

állást laboránsi állássá kell átszervezni, lehetőleg német nyelvtudással rendelkezőkkel betöltetni [1].⁴¹

Az osztályigazgató a személyi igényeket [ekkor: 4 vagy 5 tisztviselői állás, 4 vagy 5 „szolgai” állás] 1918 áprilisában megismételi, illetve még részletesebben fejti ki.⁴² Szinte kétségbeejtő az az észrevétele, hogy „a katalogizálást jelenleg csupán egyetlen egy tisztviselőnk végzi”. A könyvtár sorsáért aggódó vezető tudós könyvtárnok komor és felelősségtől árnyékolt szavakkal vezeti be a Múzeum igazgatójához intézett iratát: „E beadványom (27/1918. sz. a.) óta is szüntelen foglalkozván ez osztályaink (nyomtatványtár és hírlaptár) tisztviselőinek és szolgálószemélyzetének napi munkájával és munkateljesítményének gondos meglátolásával, arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy a folyton szaporodó folyó munkálatokat mostani, részben megfogyatkozott, részben egyébként is elégtelen munkaerőnkkel elvégezni képtelenek vagyunk.”

FELDOLGOZÓ MUNKA, KATALÓGUSOK, NEMZETI BIBLIOGRÁFIA

A szerzeményezés után a könyvtárak következő, klasszikusnak nevezett feladata a katalogizálás, osztályozás, a különféle katalógusok szerkesztése volt. Köztudott, hogy ezekben az években — egészen a FITZ József-féle 1936-os reformig — az ún. müncheni nagylapos betűrendes katalógussal és egy kötetformátumú, szintén német mintára készített „szakrepertóriummal” rendelkezett a könyvtár. Ezt a két alapnyilvántartást egészítették ki az iskolai értesítők, a hírlaptár, a kéziratár, a levéltár szintén korszerűtlen katalógusai, illetve lajstromai.

E szerény feldolgozó rendszer keretében az évek során komoly restancia gyűlt össze. Ezt támasztja alá az az egyetlen adat is, hogy 1918-ban 3455 mű került feldolgozásra és 4383 cédula készült el, holott a Nyomtatványtár ebben az évben — a *Magyar Könyvszemlében* közzétett igazgatói jelentés szerint — 10 543 kiadvánnyal gyarapodott.

A könyvtár vezetősége még 1917-ben fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azzal a kéréssel, hogy az 1917/18-i költségvetés keretében rendkívüli hitelt engedélyezzen az OSZK számára a felgyűlt, föl nem dolgozott anyag katalogizálására. A VKM 1917. december 5-én⁴³ bizonyos mértékig honorálta ezt az igényt és 4170 Koronát engedélyezett a következő különmunkára: a Kossuth-könyvtár, a Kisfaludy-könyvtár, az iskolai érte-

41. Az összegek emelését MELICH kétféle módon indokolta: a) fejlesztés, korszerűsítés, b) a könyvek, folyóiratok, hírlapok árának emelkedése. A különféle dokumentumok (könyvek, kéziratok) beszerzésére az eddigi 25 000 korona helyett 50 000 koronát kért, a külföldi hírlapok előfizetésére 4000 korona helyett 5000 koronát, a könyvkötésre 10 000 korona helyett 20 000-et. A leíró lajstrom (katalogizálás) eddigi 2000 koronája helyett 6000-et igényelt, háborús kiadványok vásárlására 20 000 koronát (!). A rendkívüli beruházások (olvasótermek átalakítása stb.) költségeire évente 100 000 koronára tett javaslatot.

42. OSZK Irattár 171/1918. 13. sz.

43. 282.538/1917. VKM sz. (I. OSZK Irattár 4/1918. sz.).

sítók és a XVI—XVII. századi aprónyomtatványok rendkívüli díjazás mellett való feldolgozására.

A munkák megszervezésére és vezetésére HAVRAN Dániel igazgatóőr kapott megbízást. Július 15-én kelt részletes jelentése alapján⁴⁴ MELICH János osztályigazgató szeptember 7-én adott írásbeli tájékoztatást FEJÉRPATAKY múzeumi igazgató számára. E szerint a munkálatokat 1918. április, május és június havában du. 3 és 6 óra között végezték,⁴⁵ mert ezekben a hónapokban világosság szempontjából a délutánok megfelelőek voltak. Maga a program sajnos, változást szenvedett. Egyik tisztviselő ugyanis, aki a Gyurikovics-féle⁴⁶ könyvtár feldolgozásának befejezésével volt megbízva, még 1917 második felében megbetegedett, mással nem tudták pótolni, így most elsőként a Gyurikovics-könyvtárral kapcsolatos munkákat kellett befejezni. Ennek következtében a miniszteri leiratban jelzett 16—18. századi aprónyomtatványok és az iskolai értesítők feldolgozását el kellett ejteni.

Nem érdektelen HAVRAN Dániel részletes jelentésének néhány adata: a Gyurikovics-féle könyvtár ezúttal földolgozott része 201 műből (301 kötet), a Kisfaludy Sándor-könyvtár 982 műből (2154 kötet), végül az 1894-ben ajándékozott Kossuth Lajos-könyvtár 2702 műből (4303 kötet) állt.⁴⁷ Az elkészült cédulákat minden esetben a könyvtár nagykatalógusába osztották be.

E kétségtelenül jelentős feldolgozó különmunkánál elvi szempontból messzemenően fontosabb az a reformjavaslat, amit e különmunkák kapcsán fejtett ki MELICH János FEJÉRPATAKY László számára.⁴⁸

Ebben az előterjesztésben először egy konkrét, az OSZK számára igen lényeges feldolgozó munkakör feladatainak vázolásával és tervbe vett megindításával foglalkozott. Mivel a 16—18. századi igen értékes aprónyomtatványok földolgozása a délutáni különmunka keretében nem történhet meg, katalogizálásukra ezért a rendes munkaidőben óhajt sort keríteni. Olyan munkaköri változtatást vezet be, ami lehetővé teszi, hogy a nyomtatványi osztály legbecesebb részének (a mai RNYT): a hazai és külföldi ősnymtatványoknak, a „kiemelt” könyveknek (ide tartoznak a 16—18. századi aprónyomtatványok is), a magyar írók editio princepsének meglegyen a külön gondozója. Erre a munkára MADARASSY László könyvtári segédőr vállalkozott, s 1918. április 1-től látja el a fentiekben meghatározott munkakört. Emellett az RMK II. katalogizálatlan és a III.-nak „kiemelendő részét” szintén a rendes munkaidőben fogja feldolgozni. Félreértések elkerü-

44. L. ugyancsak az OSZK Irattár 4/1918. sz.

45. A feldolgozó munkára HAVRAN Dániel mellett KERESZTY István, FITOS Vilmos, RÉDEY Tivadar, TÓTH Zoltán és BORZSÁK István vállalkoztak, a könyvek kézbeadását, bélyegzését, címkézését SÁFRÁN István laboráns vezetése mellett változtatva három altiszt végezte.

46. Ez a GYURIKOVICS Ferenc által adományozott családi könyvtár volt, mely csekély kivételtől eltekintve újabbkori hazai nyomtatványokból állt.

47. A Kossuth-könyvtár megfelelő elhelyezésére MELICH János indított akciót, több alkalommal írt FEJÉRPATAKYNak a költségek ügyében. Az 1918. XI. 21-én kelt iratból kiderült, hogy LINDNER Kálmán asztalosmester a Kossuth-könyvtárhoz méltó könyvszekrényeket készíttette. (L. még OSZK Irattár 199/1918. sz.)

48. OSZK Irattár 14/1918. sz.

lése végezt megjegyzi, hogy az említett aprónyomtatványok, iskolai drámák, valamint az RMK II. és III. részének hivatkozott anyaga jelenleg is olyan rendben van, hogy a kutatók azt bármikor használhatják.

Ezután tér rá arra a reformjavaslatára, amely véleményünk szerint az OSZK-ban a FITZ József-féle 1936-os átfogó rendezésig példa nélkül áll.

Bejelenti a Múzeum igazgatójának, hogy a felsorolásra kerülő feladatok elvégzése égetően szükséges, de azokat a könyvtár jelenlegi eszközeivel és a folyó munkák mellett nem tudja végrehajtani. E sürgős tennivalók a következők:⁴⁹

- a cédulakatalógus revíziója;
- az egyházi sematizmusok, directoriumok, ordok stb. katalogizálása;
- a kötelespéldányok törvényének (1897) életbelépése óta felhalmozódott, továbbá az 1711 után megjelent, jelenleg évszám szerint rendezett aprónyomtatványok leltározása s részbeni katalogizálása;
- a katalogizálási rendszer revíziója, új katalogizálásra való áttérés úgy, hogy a jelenlegi szakkatalógus mellett két betűrendes cédulakatalógus és egy vezérszó- (Schlagwort) katalógus legyen.

A két betűrendes cédulakatalógus közül az egyik teljes bibliográfiai pontossággal készülne s szolgálati jellegű lenne, a másik kartonlapokra irandó cédulakatalógus formájában az olvasóközönség rendelkezésére állna;

— a szakkatalógus szakjai közül a leginkább használtak, a legterjedelmesebbek (pl. magyar irodalom, magyar irodalomtörténet, német, latin stb. irodalom, magyarországi gyűjtemények, turkológia, matematika, kémia, fizika, zoológia, technika, gazdaságtan stb.) okvetlenül átírandók s átalakítandók;⁵⁰

— a könyvtár főlegesen többes példányaiból rendszeresen nyomtatott betűrendes katalógusokat kell készíteni és azokat szétküldeni, hogy segítségükkel az új egyetemi könyvtárak és közkönyvtárak az OSZK állományából gyarapíthassák állományukat, csere vagy átengedés formájában;

— a könyvtár olyan általános revíziója, amelynek nyomában az elkallódott könyvek részben az OSZK duplumaiból, részben vásárlás útján pótolhatók legyenek.

A feldolgozó munkáról beszélve szólnunk kell az OSZK-nak a nemzeti bibliográfiával kapcsolatos elképzeléseiről is, hiszen ez a terület a kötelespéldányok begyűjtéséhez és katalogizálásához kapcsolódott.

Erről is MELICH János adott szakvéleményt⁵¹ abból az alkalomból, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa átíratot intézett FEJÉRPATAKY Lászlóhoz a hazai könyvtárügy néhány olyan kérdésében, amelyben a Tanács véleménye szerint az OSZK is érdekelve volt vagy lehe-

49. A sorrend MELICHTől ered, ezen természetesen vitatkozni lehetne. Valószínű azonban, hogy a teendőket kívánta csak meghatározni, nem pedig azok súlyát, sürgősségét.

50. Ezen a területen MELICH javaslata nem korszerű: nem gondol a tizedesrendszer bevezetésére, csak javításokra, további bontásokra.

51. OSZK Irattár 149/1918. márc. 25. sz.

tett. Az elkallódott irat — MELICH jegyzete alapján rekonstruálva —, a következőket tartalmazta:⁵²

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa szerint sokszor elhangzott az a panasz, hogy nincs úgynevezett nemzeti könyvtárunk, amely a világ szellemi termékeinek főbb műveit magában foglalná, nem áll rendelkezésre a hazai irodalomnak a tudományos igényeket kielégítő bibliográfiai feldolgozása. Az átirat elismeri, hogy az egyetemes gyűjtőkörű nemzeti könyvtárat — különböző okok miatt — nem lehet létrehozni. Megvalósíthatónak tartja azonban a főbb közkönyvtárak egyetemes repertóriumának felállítását, amely a kutatókat tájékoztatná arról, hogy az általuk keresett művek melyik közkönyvtárban található meg. Ezt az egyetemes repertóriumot a Magyar Nemzeti Múzeum keretében szervezendő külön bibliográfiai osztály készítené el,⁵³ amely az OSZK kötelepéldányaival kapcsolatba hozva, az egyetemes repertórium mellett a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiájának megszerkesztésével és kiadásával is foglalkoznék. További feladata lehetne a magyar folyóiratokban megjelenő cikkek tudományos repertóriumának elkészítése.⁵⁴ Mindehhez a Tanács erkölcsi támogatását nyújtaná.

MELICH bizonyos udvarias gúnnyal kezdte válaszát, megköszönve a Tanács átiratát, amely által újabb alkalmat ad a könyvtárnak mostani gyakorlata és régebbi fejlesztési tervei előadására.

Amit a Tanács egyelőre megvalósíthatatlannak tart, ti. az egyetemes értékű világirodalom beszerzését, azt a könyvtár fokozatosan, anyagi erejéhez mérten megteszi. A Tanács erkölcsi támogatását természetesen köszönettel veszi.

A másik kérdés megvalósítását, a nemzeti bibliográfia megjelentetését a könyvtár és folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* már régen szorgalmazza, de kívülálló okok miatt (pénz-, hely- és személyzethiány) a már megkezdett munkálatokat nem tudta folytatni. 1908-ban a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult az OSZK a magyar nemzeti bibliográfia *egész rendszerének* kiépítése tárgyában, részint a hazai tudományos szükségletektől indítva, részint a külföldi sikerektől buzdítva. Ez a bibliográfiai sorozat magában foglalná a „magyar korona területén” megjelent összes, bármely nyelvű nyomtatvány tudományos repertóriumát, ezen felül egybe állítaná a magyar szerzők által külföldön bármely nyelven megjelent szellemi termékek könyvészetét is. Ezt a feladatot két vonalon kell megoldani: az egyik az 1712-től 1900-ig (jelenleg 1920-ig) terjedő nyomtatványok, a másik pedig a kurrensen megjelenő

52 Ez az átirat nem volt föllelhető, de MELICH válaszában — jó szokása szerint — mindig összefoglalta a másik fél mondanivalóit, s csak azután fogalmazta meg saját véleményét. Így tehát ismerjük a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa átiratának lényegét.

53. A Tanács által „egyetemes repertóriumnak” titulált vállalkozás nem más, mint a központi katalógus, a Múzeum keretében dolgozó bibliográfiai osztály pedig a húszas évek közepén szervezett Országos Könyvtári Központ, amelynek egyik feladata a központi katalógus kiépítése volt. 1952 óta a központi könyv- és folyóiratkatalógus az OSZK keretében működik.

54. Köztudott, hogy ezt a vállalkozást az OSZK DEZSÉNYI Béla vezetésével és szerkesztésében 1946-ban indította meg.

kiadványok könyvésze, aztán öt évről öt évre (esetleg tíz évről tíz évre) terjedő összefoglaló tudományos bibliográfiák, melyek betűrendes jegyzékből, szak-, továbbá vezérszók szerinti részekből állanak. E munkálatok elvégzésére egyedül az Országos Széchényi Könyvtár az alkalmas intézmény: a törvény értelmében a kötelempéldányokat ide kell hiánytalanul beszolgáltatni.

A VKM annak idején örömmel vette tudomásul a könyvtár eme tervét — folytatja fejtegetéseit MELICH János — de az akadályokat (helyiség-, személyzet- és pénzhiány) nem tudta elhárítani. A szép terv — a magyar tudomány kárára — azóta is csak elképzelés maradt.

MELICHnek az a kérése FEJÉRPATAKYhoz, hogy a jelen alkalmat felhasználva, ismét forduljon a VKM-hez a nemzeti bibliográfia létrehozása érdekében. Erőteljesen hangsúlyozza, hogy ezt a vállalkozást kizárólag az OSZK kötelempéldányainak segítségével, azok feldolgozásával lehet és kell megteremteni. Amit tehát a Tanács mellékcélnak tekint, ő azt a főcélnak tartja.

Ami a hazai nagyobb könyvtárak repertóriumát illeti, kívánatosnak látja elkészítését, de az átiratnak ehhez fűzött gyakorlati reményeit nem osztja. Ha már országos feladatokról szól, fontosabbnak tartja a hazai könyvtárak kéziratái leíró lajstromának és az ősnymtatványok katalógusának elkészítését. Arra kéri tehát a Múzeum igazgatóját, hogy a magyarországi és a magyar szerzőktől származó szellemi termékek tudományos bibliográfiájának elkészítésére vonatkozó javaslatát úgy tegye meg, hogy az a maga teljességében a Nemzeti Könyvtár keretében nyerjen megoldást.⁵⁵ Zárójelben megjegyezzük, hogy SZABÓ és KÓHALMI éveken át szintén ezt a megoldást tartották helyesnek, a nemzeti bibliográfiának az önálló Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézethez való telepítésének gondolata csak 1919 elején merült fel.

OLVASÓSZOLGÁLAT, TÁJÉKOZTATÁS

Az OSZK olvasószolgálat 1918-ban alapjában véve a megszokott keretek között folyt, de a háborús viszonyok okozta korlátozások egyre jobban éreztették hatásukat. Az év folyamán — a hivatalos jelentés szerint⁵⁶ — a könyvtár helyiségeiben 14 586 látogató fordult meg (1917-ben 15 127, 1916-ban 18 994) s 168 403 darabot használt. A nyilvános olvasóterem látogatására 1646 jegyet adtak ki (1916-ban 1920-at). Legtöbben (10 204 látogatás) a könyveket használták, 1704-en a hírlapokat, és csupán 207-en a kéziratokat. Egyébként — ami a háborús viszonyok súlyosbodásának

55. Nem tudunk arról, hogy FEJÉRPATAKY felterjesztése elment volna a VKM-be. Igen valószínű, hogy az egyre kaotikusabb háborús helyzetben, az egyre súlyosabb gazdasági viszonyok között erre nem kerülhetett sor. Ha már az akkori minisztérium szerint 1908-ban sem volt erre pénz, paripa, fegyver . . .

56. *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1918. évben.* = *Magyar Könyvszemle.* 27. kötet. 1919. 56–66. l. — A későbbiekben felhasználjuk a következő tanulmány adatait is: FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802–1919.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1963–1964. Bp., 1966., OSZK. 210–232. l.

következménye volt — januártól kezdődően hónapról hónapra esett a könyvtárat használók száma: januárban 1502 olvasó 16 372 dokumentumot igényelt, november—decemberben ehhez képest a forgalom harmadára csökkent.⁵⁷ Az év utolsó negyedében az olvasási kedvet nemcsak a fűtőanyaghiány befolyásolta, hanem a járvány is: a súlyos influenza miatt október 20-tól korlátozni kellett az olvasótermek használatát és a könyvkölcsönzést is.⁵⁸ Ebben az évben az olvasók 65%-a egyetemi hallgató és felsőbb évfolyamú középiskolás, 13%-a tanár, 22%-a egyéb (író, művész, orvos, mérnök, katonatiszt stb.) volt.⁵⁹

A háborús viszonyok, az ezekből következő postai (vasúti) szállítások nehézségei a vidékre és külföldre irányuló távkölcsönzéseket napról napra nehezebbé tették, végül is minden jószándék ellenére gyakorlatilag teljesen megakadályozták. 1918 februárjában még csak bizonyos korlátozásokat volt kénytelen életbe léptetni a könyvtár vezetősége (vidékre egyszerre három könyvnél többet nem lehet kölcsönözni, ezek is könnyen pótolhatók legyenek, hadművelleti területre nem szabad könyvet küldeni),⁶⁰ szeptemberben azonban már arról értesítette egy vidéki tanár olvasóját, hogy magánembernek nem küldhet könyvet, intézményeknek is csak egészen kivételes esetben.⁶¹ 1919-ben (január—március) már kénytelen azt válaszolni, hogy a posta nem vesz fel semmiféle csomagküldeményt.⁶² Adataink szerint 1918-ban 14 magyarországi és 3 külföldi könyvtárnak (intézménynek) kölcsönzött könyveket, s 3 hazai, továbbá 6 külföldi intézet távkölcsönzését vette igénybe a könyvtár.⁶³ A háború utolsó évében igen gyér volt már a

57. Az OSZK Irattárából szerzett adatok.

58. OSZK Irattár 299/1918. okt. 19. sz.

59. Nem érdektelen, hogy a neves tudósok, írók, művészek közül kiknek a nevét őrzik irattárunk adatai, továbbá az olvasókat nyilvántartó beírókönyvünk. Néhány név a sok közül: ÁLDÁSY Antal, ALEXICS György, BABITS Mihály, BALLAGI Aladár, BORTNYIK Sándor, BRISITS Frigyes, CSÁNKI Dezső, DARKÓ Jenő, DUDICH Endre, ELEK Oszkár, HALÁSZ Gábor, HAMVAS Endre, HATVANY Lajos, HOLUB József, HÓMAN Bálint, HORVÁTH János, ILLÉS József, JAKUBOVICH Emil, KÁDÁR Imre, KOMLÓS Aladár, KOSZTOLÁNYI Dezső, KÜRTHY György, LAZICZIUSZ Gyula, LENHOSSÉK Mihály, LUX Kálmán, MARGALITS Ede, MIHELICS Vid, MITROVICS Gyula, MÓRICZ Zsigmond, NÉMETH Gyula, PAIS Dezső, PALASOVSKY Ödön, PAULINYI Oszkár, PETHES Sándor, RAPAICS Rajmund, RÓHEIM Géza, SCHULEK Elemér, SZABÓ Ervin, SZEKFI Gyula, SZENTPÉTERY Imre, THIRING Gusztáv, TOMASZ Jenő, TORMAY Cecil, VARJU Elemér, VERESS Endre, VÉRTES O. József, ZAMBRA Alajos, ZILAHY Lajos, ZOVÁNYI Jenő. Az akkor még gimnáziumi tanulóktól (HALÁSZ Gábor) az európai hírű anatómus professzorig (LENHOSSÉK Mihály) húzódik a sor, amely ebben az évben a Nemzeti Könyvtár folyosóit és lépcsőit járta: ez a kivonatos névsor is a magyar kultúrhistoria egy fejezetének tekinthető.

60. OSZK Irattár 65/1918. sz.

61. OSZK Irattár 278/1918. sz.

62. OSZK Irattár 12/1919. sz., 45/1919. sz.

63. Néhány példa a fontosabb intézményi kölcsönzők sorából: Arad, Közművelődési Intézet könyvtára; Csornai premontrei kanonokrend perjeli hivatala; Debreceni Egyetemi Könyvtár; Kolozsvári Egyetemi Könyvtár; M. kir. Külügyminisztérium; Nagyvárad kir. Jogakadémia; Pallagpusztai Gazdasági Akadémia; Pannonhalmi Főapátság könyvtára, Sárospataki ref. Főiskola könyvtára; Vasvármegyei Kulturmúzeum. — Külföldről a bécsi Egyetemi Könyvtár, a brüsszeli Királyi Könyvtár és a zágrábi Egyetemi Könyvtár fordultak hozzánk teljesíthető kölcsönzési

külfölddel való érintkezés. De mégis, minden, szinte leküzdhetetlen nehézség ellenére sem merültek feledésbe a könyvtárközi kapcsolatok. E szerény felsorolásnak ez a valódi értelme.

Az egyébként sem elég fejlett írásbeli tájékoztató szolgálat is nehézségekkel küzdött: a világháború utolsó éve nem kedvezett a kutatómunkának, a csendes tudós meditációnak. A szokásos rutinkérdésekre (megvan-e az olvasó által keresett mű a könyvtárban, az eladni óhajtott kiadványnak vagy kéziratnak mi az ára, igényt tart-e rá az OSZK?) az intézet szakértői mindig becsületes és sürgős választ adtak. Irattárunk vonatkozó aktái szerint a háborús nyomorúság következtében megnőtt az ilyen kérdések, illetve kérések száma. De vagy az ajánlat volt naiv és hozzá nem értő, vagy a könyvtár nem rendelkezett elegendő pénzzel.

Ami az „érdemi” tájékoztatásokat illeti, felsorolunk néhány kérdést, illetőleg választ:

— a bécsi „Städtische Sammlung” érdeklődött, hogy ABRAHAM a SANCTA CLARA posthumus művei közül melyek vannak meg az OSZK állományában;

— Camillo RAUPENSTRAUCH bécsi gyógyszerész genealógiai kérdésére kért és kapott tájékoztatást;

— Nyíregyházáról afelől érdeklődött TOROKS György, hogy NAPOLEON életrajzával milyen könyvek foglalkoznak;

— egy újszomtori olvasó családi címere ügyében kért felvilágosítást.⁶⁴
Inter arma silent Musae . . .

A NEMZETI KÖNYVTÁR AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOMBAN

Epilógusként essék még szó az őszirózsás forradalom néhány hónapjának könyvtári eseményeiről.

November 9-re a Magyar Nemzeti Múzeum minden alkalmazottjának le kellett tennie a forradalmi kormány által előírt hivatali esküt: ezzel már a Népköztársaság szolgálatára kötelezték el magukat az intézmény dolgozói.⁶⁵

December 3-án a vallás- és közoktatásügyi minisztérium még november 25-én kelt rendeletét küldte meg FEJÉRPATAKY igazgató az OSZK vezetésének: a Monarchiában „kötelező” címetek a jövőben mellőzni kell: nincs „királyi” jelző, sem valóságos, belső titkos tanácsosi, udvari tanácsosi, királyi tanácsosi cím, valamint „nagyméltóságú, kegyelmes, méltóságos,

---

kéréssel. — Az OSZK kutatói számára az Országos Levéltártól, a zirci Cisztercita Rend könyvtárától és a balázsfalvai görög kat. gimnázium tanári könyvtárától, külföldről pedig a bécsi K. K. Hofbibliothek-től, a bécsi Egyetemi Könyvtártól, a berlini Királyi Könyvtártól, a gráci Steiermark Landesarchiv-tól, a müncheni állami könyvtártól kértünk és kaptunk könyveket, kéziratokat kutatóink számára.

64. OSZK Irattár 1918: 221., 240., 265., 288., 306. sz.

65. FEJÉRPATAKY igazgató felszólítása: OSZK Irattár 311/1918. sz.

nagyságos és tekintetes” címzés, illetve megszólítás.⁶⁶ Ugyancsak intézkedés történt a köztársaság új címerének használatára is.⁶⁷

A Népköztársaság ideje alatt — ha a fűtési nehézségektől és a súlyos járványtól eltekintünk — rendben folyt a könyvtár napi munkája. Erről feleslegesen külön szólnunk.

De két kiemelkedő mozzanatról azonban nem feledkezhetünk meg.

1919. február 19-én ADY Endre feleségétől ADY-kéziratokat kért a könyvtár igazgatósága,⁶⁸ majd március 13-án a *Nyugati* kiadóhivatala tizenöt ADY-, egy IGNOTUS- és egy KOSZTOLÁNYI-kéziratot adományozott kéziratárunknak. Valóság és jelkép egyszerre a forradalmi időben ADY nevének és a Nemzeti Könyvtárnak ez az emlékezetes összekapcsolódása.

A politikai-társadalmi életet illetően a későbbi „panaszokból” értesülünk arról,⁶⁹ hogy a könyvtárban is létrejött a bizalmi rendszer: az ellenforradalmi beállítás szerint örökös gyülekezés és tanácskozás volt a tisztviselői és az altiszti karban egyaránt, mely izgalmakat okozott ugyan, de „bajt” nem. Viszont még az 1926-ban közzétett összefoglaló jelentés is kénytelen volt eredményként elismerni,⁷⁰ hogy az „ügynevezett” [!] Népköztársaság idejében a „szükséges fizetésemelés” egyszerű keresztülvitele helyett úgyszólván mindenki egy fizetési osztállyal előrelépett. Ennek folyományaként alakult ki néhány hónap múlva az altiszti személyzetnek I. és II. osztályú műszaki kezelői és egyéb altisztekre való tagozódása. E rendszert a „normális” [!] viszonyok visszaálltával az új kormányzat is megerősítette. A Népköztársaság kormányának e szociális intézkedését tehát a Horthy-rendszer sem tudta eltörölni.

A következő évet a könyvtár az alábbi állománnyal várta: 702 412 db nyomtatvány (ebből mintegy 352 000 aprónyomtatvány), 3153 db térkép, 34 591 db kézirat, 39 236 kötet hírlap és mintegy 1046 oklevél.⁷¹

Az elmondottakkal felvázoltuk a Nemzeti Könyvtár 1918. évi munkásságát. Végső kérdéseinket kell hát megfogalmaznunk: mai adataink alapján vajon hogyan értékelhetjük intézetünk e nehéz évének történetét? Az adott körülmények között tett-e az OSZK valamilyen haladónak mondható lépést jövő munkájának érdekében, az ország könyvtárügye fejlesztésének javára?

A két kérdést természetesen nem lehet és nem is szabad egymástól mereven elválasztani, hiszen a Nemzeti Könyvtár belső munkája — akarva-akaratlanul is — több szálon összekapcsolódott az ország könyvtárainak tevékenységével anélkül, hogy ezt az összefüggést bármilyen törvényes (rendeleti) szabályozás előírta volna.

Summázzuk tehát tanulságainkat:

A Nemzeti Könyvtár 1918-ban is a szó valódi, de nem megrovó értelmében vett konzervatív intézmény volt, gyűjtőkörében és szellemében egyaránt. A hazai kiadványok teljes gyűjtésére törekedett és a lehetőségek-

66. OSZK Irattár 322/1918. sz.

67. OSZK Irattár 321/1918. dec. 3. sz.

68. OSZK Irattár 32/1919. sz.

69. *Magyar Könyvszemle.* 27. köt. 1919. 56—66. l., továbbá a már idézett jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913—1923. évi állapotáról és működéséről.

70. I. m. 7—8. l.

71. OSZK Irattár 308/1918. sz.

hez képest igyekezett a külföldi hungarikumokat is beszerezni. Ebben tehát a SZÉCHÉNYI Ferenc-féle alapkonceptióhoz minden nehézség közepette is hű maradt. Mindent megtett a világirodalom és a nemzetközi tudományosság legfontosabb dokumentumainak megszerzésére, de hibát követett el az ún. világháborús anyag mérhetetlen gyűjtésével. Anyagi lehetőségeinek szűkössége szerencsére megóvta attól, hogy még az akkori években is többször felmerülő egyetemes gyűjtőkör kívánalmainak eleget tegyen.

De a Nemzeti Könyvtártól a magyar könyvtári élet leghaladóbb szárnya (SZABÓ Ervin, DIENES László, KÓHALMI Béla stb.) sem várta, hogy több mint száz éves múltjának és hagyományainak hátat fordítson, merőben új feladatokat vállaljon. Sőt éppen ők voltak azok, akik a Nemzeti Könyvtár ún. megőrző feladatainak fontosságát hangsúlyozták, de egyúttal határozottan rámutattak olyan kötelezettségekre (pl. a nemzeti bibliográfia rendszerének korszerű kiépítése, bizonyos központi — országos — nyilván-tartások, katalógusok létrehozása), melyek az Országos Széchényi Könyvtár feladatkörébe tartoznak.

A haladó elképzelések természetesen ismertek voltak a Nemzeti Könyvtárban. Bár MELICH János sohasem hivatkozott SZABÓ Ervin és munkatársai nevére, reformjavaslataiból világosan kitűnik, hogy ismerte és elfogadta azokat. De a hatás — hiszen mindnyájan figyelemmel kísérték a hazai könyvtári életet és szakirodalmat is — bizonyos mértékig kölcsönös lehetett. Az OSZK 1908. évi, a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének kialakítására tett előterjesztését vagy MELICH Jánosnak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsához 1918-ban fogalmazott átiratát a nemzeti bibliográfia és több országos szolgáltatás érdekében SZABÓ Ervin és munkatársai nyilvánvalóan ismerték, és az említett Széchényi Könyvtár-i elgondolások hathattak koncepciójuk kialakítására. Bizonyos szellemi *interferencia* jelenségről lehetett itt szó, annak ellenére, hogy MELICH János és munkatársai a konzervatívabb, hagyományosabb nézeteket képviselték, SZABÓ Ervin és harcostársai pedig a magyar könyvtárügy leghaladóbb gondolatait fejtették ki — a Nemzeti Könyvtár megvalósítására váró feladatai tekintetében is.

Adjuk meg az 1918-as Széchényi Könyvtárnak és MELICH Jánosnak azt a történeti elégtételt, hogy reformterveik korszerűek voltak. Sajnos, elgondolásaikra az ellenforradalom másfél évtizede alatt a feledés fátyla borult. 1936-ban FITZ Józsefnek és közvetlen munkatársainak vált feladatává a Nemzeti Könyvtár megújítása, de a jelek szerint ők MELICH kezdeményezéseiről mitsem tudtak. Az 1918-as javaslatok az ügydarabok szokásos sorsára jutottak: a szerencsére jól megőrzött irattár dobozaiban észrevétlenül porosodtak.

DIE SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK IM JAHRE 1918

GY. HARASZTHY

Der Autor stellt in der ersten Hälfte seines Aufsatzes zunächst die Vorbedingungen dar, die zur grossen Konzeption der ungarischen Räterepublik von 1919 in Bezug auf das Bibliothekswesen führten, und die notwendig sind, um die bibliothekarischen Verhältnisse der bürgerlich-demokratischen Wendung vom Herbst 1918 verstehen (Zustandekommen der ungarischen Volksrepublik), und die Tätigkeit und Pläne der Széchényi-Nationalbibliothek im Jahre 1918 werten zu können.

Mit dem Namen des hervorragenden marxistischen Theoretikers und Bibliothekars, des Direktors der Budapester Stadtbibliothek, Ervin Szabó, und seiner unmittelbaren Mitarbeiter, László Dienes und Béla Köhalmi, verbindet sich der hervorragende Plan des zeitgemässen, demokratischen, sozialistischen Bibliothekswesens, der schon damals zur Zeit der bürgerlichen Volksrepublik die neue Richtung des ungarischen Bibliothekswesens vorzeichnete. In diesem Plan kam schon der ungarischen Nationalbibliothek Széchényi eine wichtige Position als der ersten Bibliothek des Landes zu.

Die Nationalbibliothek wurde 1918 von Dr. László Fejérpataky, Mitglied der ungarischen Akademie der Wissenschaften, Universitätsprofessor und seinerzeit amtierenden Direktors des Nationalmuseums, sowie Dr. János Melich, korrespondierendem Mitglied der Akademie und späteren Professors für Sprachwissenschaften an der Universität Budapest, ausserdem Abteilungsdirektor für Druckwerke und Zeitschriften der Nationalbibliothek, geführt.

Der Aufsatz zeigt die Schwierigkeiten, die für die ungarische Nationalbibliothek zum Zeitpunkt des verlorenen Krieges bestanden. Gleichzeitig hat Dr. János Melich die Pläne für die Erwerbung, Bearbeitung, den Lesedienst, die Nationalbibliographie erarbeitet, um die Tätigkeit der Nationalbibliothek zu forcieren und zu erneuern. Leider kam es unter den damaligen Verhältnissen nicht zur Verwirklichung seiner Pläne.

Der Aufsatz fasst die damalige Lage der Nationalbibliothek wie folgt zusammen:

Die Nationalbibliothek Széchényi war 1918 ein konservatives Institut, Dieses war positiv für die Erhaltung des Vergangenen. Das Trachten ging auf eine voll-ständiges Sammeln der in Ungarn gedruckten Veröffentlichungen, was sich sogar auf die ausländischen Hungarica trotz der Kriegsverhältnisse bezog. Auch ausländische Veröffentlichungen zu Grundsatzfragen wurden erfasst. In dieser Beziehung war man treu den Grundsätzen des Gründers, des Grafen Ferenc Széchényi, der Nationalbibliothek (1802). Einzig übertrieben wurde die Materialsammlung zu Fragen des I. Weltkrieges.

Selbst der fortschrittlichste Teil des damaligen ungarischen Bibliothekslebens verlangte von der Nationalbibliothek nicht die Loslösung von ihrer mehr als hundert-jährigen Vergangenheit und den damit verbundenen Überlieferungen. Es war sogar dieser Teil derjenige, der die Wichtigkeit der Erhaltung (Archivierung) in der Nationalbibliothek betonte. Gleichzeitig wurde allerdings auch auf die Wichtigkeit solcher Verpflichtungen hingewiesen, die auch zum Aufgabenbereich der Nationalbibliothek gehören, wie die Erarbeitung des Systems der ungarischen Nationalbibliographie und die Erstellung von zentralen Landesregistraturen, Katalogen und Veröffentlichungen.

Aus der Kenntnis der Reformpläne von János Melich kann festgestellt werden, dass die damaligen Vorstellungen von Ervin Szabó und seiner Mitarbeiter auch in der Nationalbibliothek damals bekannt waren. Obwohl der Abteilungsdirektor Melich Ervin Szabó nicht ausdrücklich erwähnt, lassen seine Reformvorschläge erkennen, dass er Szabós Vorstellungen kannte und dass er sie übernommen hat. Es lässt sich auch feststellen, dass ältere, aber auch zeitgenössige Pläne der Nationalbibliothek, die bibliothekarischen Vorstellungen von Ervin Szabó und seinen Kreis beeinflussten.

Laut der neuen Forschung rechtfertigte die Geschichte die damaligen Reformpläne der Nationalbibliothek und seines Abteilungsdirektors János Melich. Leider fiel der Schleier des Vergessens in den 1 1/2-Jahrzehnten der Konterrevolution auf die damaligen Vorstellungen. 1936 begann der hervorragende neue Generaldirektor, Dr. József Fitz, und seine Mitarbeiter sich erneut Gedanken über eine Reform der ungarischen Nationalbibliothek zu machen, wobei er nach unserer Kenntnis von den schon 1918 vorhandenen Vorstellungen nichts gewusst zu haben scheint.

Der Aufsatz stellt nach mehr als 6 Jahrzehnten die Bedeutung dieser schweren Zeit um 1918 für die Nationalbibliothek dar.

